

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.923.2:159.922.8

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.2.16>

Адамова О. С.

*кандидат юридичних наук, психолог,
доцент кафедри цивільного права*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Завальнюк І. В.

аспірант кафедри теорії права і держави

Національного університету «Одеська юридична академія»,

магістр психології

ЩОДО РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУ ЯК ЧИННИКА УСПІШНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

ON THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUALITY AS A FACTOR OF SUCCESSFUL EDUCATIONAL ACTIVITIES OF SENIOR GRADE STUDENTS

У статті здійснено аналіз питань розвитку інтелекту як чинника успішної навчальної діяльності старшокласників. Зроблено висновок про можливість виділення наступного кола понять, що характеризують інтелект та мотиваційну спрямованість особистості старшокласників: по-перше, інтелект в психології розглядається як здатність до здійснення процесу пізнання і до ефективного вирішення проблем, зокрема при оволодінні новим колом життєвих завдань (під інтелектом розуміється визначений рівень розвитку розумової діяльності особистості, що забезпечує можливість здобувати всі нові знання й ефективно використовувати їх у ході життєдіяльності); по-друге, мотиваційна сфера закладається у ранньому віці та розвивається протягом всього життя (мотиваційна сфера особистості є складним структурним утворенням, психологічний механізм, якої визначається характером використовуваної системи психологічних умов і засобів); по-третє, спрямованість, мотивація на набуття знань, бажання та прагнення до навчання залежать від розумових здібностей учня, що дозволяють йому зрозуміти новий матеріал, уваги, та розвинення вольової сфери; по-четверте, старшокласники з високим та рівнем інтелектуальних здібностей вище за середній демонструють здатність визначати, споглядати або розглядати все можливе поєднання різноманітних ознак, подій чи явищ у процесі розв'язування завдання; по-п'яте, більшість учнів мають більш розвинені гуманітарні здібності, що характеризується здатністю майстерно оперувати мовою, розуміти та використовувати точні та конкретні вирази словесних значень, грамотно висловлювати свої думки, схильністю до теоретичного, індуктивного мислення.

Зазначено, що оцінки ефективності, які заохочують мислення вищого порядку, оцінювання, міркування та глибоке розуміння самі по собі є інструментами для навчання. На додаток до знань, оцінювання розвиває метакогнітивні та когнітивні навички учнів, такі як планування, організація та інші аспекти виконавчого функціонування; стійкість і наполегливість у протистоянні викликам.

Ключові слова: інтелект, підлітки, здібності, освіта, емоційний інтелект, психологічна стабільність, мотивація, навчання, продуктивність, розвиток особистості, діти.

The article analyzes the issues of intelligence development as a factor in the successful academic activity of high school students.

It is concluded that the following series of concepts can be distinguished that characterize the intelligence and motivational orientation of the personality of high school students: firstly, intelligence in psychology is considered as the ability to carry out the process of cognition and to effectively solve problems, in particular when mastering a new range of life tasks (intelligence is understood as a certain level of development of the mental activity of the individual, which provides the opportunity to acquire all new knowledge and effectively use it in the course of life); secondly, the motivational sphere is laid at an early age and develops throughout life (the motivational sphere of the personality is a complex structural formation, the psychological mechanism of which is determined by the nature of the system of psychological conditions and means used); thirdly, the orientation, motivation for acquiring knowledge, desire and aspiration for learning depend on the student's mental abilities, which allow him to understand new material, attention, and the development of the volitional sphere; Fourth, high school students with high and above-average intellectual abilities demonstrate the ability to identify, contemplate, or consider all possible combinations of various signs, events, or phenomena in the process of solving a problem; Fifth, most students have more developed humanistic abilities, which is characterized by the ability to skillfully operate with language, understand and use precise and specific expressions of verbal meanings, competently express their thoughts, and a tendency to theoretical, inductive thinking. It is noted that performance assessments that encourage higher-order thinking, evaluation, reasoning, and deep understanding are in themselves tools for learning. In addition to knowledge, assessment develops students' metacognitive and cognitive skills, such as planning, organization, and other aspects of executive functioning; resilience and perseverance in confronting challenges.

Key words: intelligence, adolescents, abilities, education, emotional intelligence, psychological stability, motivation, learning, productivity, personal development, children.

Постановка проблеми. Розвиток пізнавальної активності є ключовою проблемою педагогічної теорії та практики. Пошук шляхів та засобів прилучення особистості до активної пізнавальної діяльності пов'язаний із соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві, розвитком науково-технічного прогресу, змінами структури та змісту освіти, її гуманізації і гуманітаризації, а в зв'язку з цим, особливого значення набуває питання підготовки особистості до життя в складних умовах, що швидко змінюються. Перед сучасністю постають нові проблеми виховання соціально активної людини, яка може вільно орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, вмє вчасно знайти потрібні інформацію та знання, тобто людини, в якій пізнавальна активність є стійкою рисою особистості. Тому ключовим у розвитку пізнавальної активності має стати цілісна система розвивального навчання, яка розкриває нові резерви підвищення інтелектуального розвитку дітей.

У підлітковому і юнацькому віці завершається формування когнітивних процесів, і насамперед мислення. В ці роки думка остаточно з'єднується зі словом, у результаті чого утворюється внутрішня мова як основний засіб організації мислення і регуляції інших пізнавальних процесів. Інтелект у своїх вищих проявах стає мовним, а мова інтелектуалізованою. Виникає повноцінне теоретичне мислення. Поряд з цим йде активний процес формування наукових понять, що містять у собі основи наукового світогляду людини в рамках тих наук, що вивчаються в школі. Здобувають остаточної форми розумові дії й операції з поняттями, що спираються на логіку міркувань і відрізняють словесно-логічне, абстрактне мислення від наочно-діючого і наочно-образних.

Підлітковий вік – це час швидкого когнітивного розвитку. Біологічні зміни в структурі мозку та зв'язності мозку взаємодіють із збільшенням досвіду, знаннями та мінливими соціальними вимогами для швидкого когнітивного зростання. Зазначене у сукупності дає можливість говорити про актуальність дослідження питань щодо розвитку інтелекту як чинника успішної навчальної діяльності старшокласників, які є підлітками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти та особливості розвитку інтелектуальних здібностей у молоді були предметом наукових досліджень таких науковців, як: О. Буров, Д. Векслер, Н. Вінник, Л. В.Засєкіна, В. Моляко, В. Рибалка, Р. Стернберг, М. Смільсон та ін. Разом з тим, сучасні складні умови життя, зокрема, умови воєнного стану та неможливість спрогнозувати майбутнє, значною мірою впливають й на питання розвитку інтелекту як чинника успішної навчальної діяльності старшокласників, тож окреслені питання потребують додаткового аналізу.

Метою дослідження є аналіз питань розвитку інтелекту як чинника успішної навчальної діяльності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Дослідники, викладачі, політики та бізнес-лідери наголошують на

необхідності підтримки навичок «двадцять першого століття» в умовах, коли знання швидко розширюються, а технології та робочі процеси швидко змінюються. Ці здібності включають критичне мислення та навички вирішення проблем; здатність знаходити, аналізувати, синтезувати та застосовувати знання до нових ситуацій; навички міжособистісного спілкування, які дозволяють людям працювати з іншими та ефективно працювати в міжкультурних контекстах; здатність самостійно керувати своєю роботою та складними проектами; вміння грамотно знаходити ресурси та використовувати інструменти; і здатність ефективно спілкуватися багатьма способами.

Теплі, турботливі, підтримуючі стосунки між учнями та вчителями, а також інші стосунки між дітьми та дорослими пов'язані з кращою успішністю та залученістю в школі, більшою емоційною регуляцією, соціальною компетентністю та готовністю братися за виклики [1]. Такі стосунки допомагають розвивати емоційні, соціальні, поведінкові та когнітивні компетентності, які є основою для навчання.

Учні потребують відчуття фізичної та психологічної безпеки для навчання, оскільки страх і занепокоєння підривають когнітивні можливості та замикають процес навчання.

Одночасно варто зазначити, що у Національній стратегії розвитку освіти в Україні закріплено положення про те, що система освіти має забезпечити розвиток у дітей і молоді творчих здібностей, формування навичок самостійного наукового пізнання [2].

У сучасній психологічній та педагогічній практиці особлива увага надається розробці моделей спрямованих залучення учнів до навчання. Будь-яка психолого-педагогічна модель базується на певних принципах, серед яких можна визначити наступні.

По-перше, навчання має *ґрунтуватися на попередніх знаннях та досвіді дітей та розширювати їх*, як для ефективного навчання, оскільки воно поширюється на нові сфери змісту та навичок, так і для інформування про практики, які відповідають індивідуальним та культурним аспектам. З огляду на те, що кожна дитина готова навчитися, вчителі повинні належним чином структурувати складні види діяльності, які б збалансували те, що дитина вже знає, з тим, що вона хоче і має навчитися, водночас представляючи інший багатий досвід для підтримки постійного навчання.

По-друге, викладання має підтримувати *концептуальне розуміння, залучення та мотивацію*, розробляючи відповідні, проблемно-орієнтовані завдання, які поєднують чіткі інструкції щодо ключових ідей, що організовані навколо концептуальної карти або схеми предметної області, яка навчається, з добре продуманими можливостями дослідження, які використовують різноманітні методи для навчання.

По-третє, щоб дати можливість студентам керувати власним навчанням і переносити його в новий контекст, навчання має бути розроблено таким чином, щоб розвивати *метакогнітивні здібності* учнів, *активність і здатність до стратегічного навчання*. Для цього потрібні можливості для само-

спрямування, постановки цілей і планування, а також формуючого оцінювання з регулярними можливостями для обдумування стратегій і результатів навчання, зворотного зв'язку та перегляду роботи.

При розробці та реалізації навчальної діяльності слід враховувати певні правила, які можуть допомогти підвищити поведінкову, емоційну та когнітивну залученість учнів, що в свою чергу позитивно вплине на навчання та досягнення учнів.

Прагнучи до повної залучення, важливо, щоб учні сприймали діяльність як значиму. Дослідження показали, що якщо студенти не вважають навчальну діяльність гідною їхнього часу та зусиль, вони можуть не брати участь у задовільній формі або навіть повністю відключитися у відповідь [3]. Щоб переконатися, що діяльність має особистий зміст, ми можемо, наприклад, пов'язати їх із попередніми знаннями та досвідом учнів, підкреслюючи цінність призначеної діяльності у особистісно релевантні способи.

Важливим є питання щодо виховання в учнів почуття компетентності. Поняття компетентності можна розуміти як постійну особисту оцінку учня щодо того, чи може він чи вона досягти успіху в навчальній діяльності (задаючи собі питання «Чи можу я це зробити?»). Ефективне виконання діяльності може позитивно вплинути на подальше залучення.

Не менш важливим є надання підтримки автономії, під якою можна розуміти виховання в учнів почуття контролю над своєю поведінкою та цілями. Коли вчителі передають контроль (без втрати влади) учням, а не сприяють дотриманню директив і команд, рівень залучення учнів, ймовірно, зростає.

Ще одним потужним фактором залучення до навчальної діяльності спільне навчання, коли учні ефективно працюють з іншими, їхнє залучення в результаті може посилюватися, переважно через відчуття зв'язку з іншими під час діяльності. Щоб зробити групову роботу більш продуктивною, можна застосувати стратегії, щоб учні знали, як спілкуватися та поводитися в цій обстановці.

Якісні стосунки між викладачем і учнями також є критичним фактором у визначенні залучення учнів, особливо у випадку зі складними учнями та тими, хто має нижчий соціально-економічний стан. Коли учні встановлюють тісні й турботливі стосунки зі своїми вчителями, вони задовольняють свою потребу розвитку у зв'язку з іншими та відчутті приналежності до суспільства.

Також визначає рівень їхньої залученості ставлення учнів до навчальної діяльності. Коли учні займаються певною діяльністю, тому що хочуть вчитися та розуміти (тобто орієнтації на оволодіння), а не просто отримати хорошу оцінку, виглядати розумно, догодити своїм батькам або перевершити однолітків (тобто орієнтації на продуктивність), їхня залучення, швидше за все, буде повною і ретельно [4].

Далі розглянемо наслідки для практики цих взаємопов'язаних систем, які задовольняють основні потреби розвитку: потреба в міцних, підтримуючих

стосунках, які дозволяють учням використовувати переваги продуктивних можливостей навчання в когнітивній, соціальній та емоційній сферах, а також додаткову підтримку (фізичні, соціальні, емоційні та/або академічні), необхідні для вирішення індивідуальних обставин, які потребують уваги в певний момент часу для підтримки позитивної траєкторії розвитку. Слід наголосити, що всі вони є інтерактивними та взаємопов'язаними, і що ці аспекти освіти мають бути розроблені так, щоб працювати разом у тісно інтегрованій формі. Розглянемо їх більш детально.

1. Сприятливі умови навколишнього середовища, які сприяють міцним стосункам. До них належать тривалі позитивні стосунки, які сприяють прихильності та емоційним зв'язкам; фізична, емоційна безпека та безпека особистості; і почуття приналежності та цілі;

2. Продуктивні навчальні стратегії, які підтримують мотивацію, компетентність і самостійне навчання. Ці стратегії навчальної програми, викладання та оцінювання містять чіткі інструкції та постійне формувальне оцінювання, які підтримують концептуальне розуміння, враховують попередні знання та досвід студентів та забезпечують потрібну кількість викликів та підтримки у відповідних та захоплюючих навчальних завданнях;

3. Соціальне та емоційне навчання, яке розвиває навички, звички та мислення, які забезпечують академічний прогрес, ефективність та продуктивну поведінку. Сюди входять саморегуляція, виконавча функція, внутрішньоособистісна обізнаність і навички міжособистісного спілкування, мислення щодо зростання та почуття свободи, яке підтримує стійкість і продуктивні дії;

4. Система підтримки, яка забезпечує здоровий розвиток, відповідає на потреби учнів та усуває перешкоди в навчанні. Вони включають багаторівневу систему академічної, медичної та соціальної підтримки, яка надає персоналізовані ресурси всередині класу та за його межами для вирішення та запобігання обхідним шляхам розвитку, включаючи умови травми та негаразди.

Слід нагадати, що існують дві категорії людського інтелекту: плинний інтелект і кристалізований інтелект. Текучий інтелект асоціюється з абстрактним міркуванням, тоді як кристалізований інтелект асоціюється з розвитком інтелектуальних навичок. За даними Національної медичної бібліотеки, на ці типи інтелекту можуть вплинути різноманітні генетичні та екологічні фактори.

Можна запропонувати певні дії, які варто застосувати, щоб покращити різні сфери інтелекту, від міркувань і планування до вирішення проблем.

1. Заняття з пам'яттю можуть допомогти покращити не лише пам'ять, а й розумові та мовні навички. Фактично, ігри на пам'ять можна використовувати для розвитку загального інтелекту. Як міри інтелекту використовуються як міркування, так і мова, а це означає, що діяльність з пам'яттю може продовжувати розвивати інтелект. До заходів, що

включають тренування пам'яті, включають: головоломки, кросворди, концентраційна карткова гра, або зставлення карт, sudoku.

2. Виконавчий контроль – це здатність керувати складною пізнавальною діяльністю. Це частина, яка також включає виконавче управління та регулювання. Дослідження показують, що виконавча функція тісно пов'язана з плавним міркуванням, одним із аспектів людського інтелекту. Заходи, які передбачають навчання виконавчого контролю, включають: ігри «Ерудит», головоломки.

3. Діяльність з візуально-просторових міркувань. Візуально-просторове міркування включає психічні процеси, пов'язані з фізичними уявленнями. В одному дослідженні дослідники виявили, що покращення візуально-просторових міркувань призвело до збільшення результатів тесту IQ. Заходи, які передбачають візуальне та просторове навчання, включають: лабіринти, 3-D моделі, розгорнуті призи тощо.

4. Навички відносин. Теорія реляційних фреймів відноситься до розвитку людського пізнання та мови через реляційні асоціації. Дослідження показали, що використання теорії реляційних рамок як втручання може значно покращити показники IQ у дітей. Нещодавнє дослідження з використанням цього втручання також виявило покращення IQ, вербальних міркувань і числових міркувань. Діяльність, яка передбачає тренінг із відносин, включає: книги з вивчення мови («це...» і «це...»), порівняння об'єктів (повна чашка та порожня чашка), порівняння сум.

5. Музичні інструменти. Зовсім не обов'язково стати наступним відомим музикантом, щоб отримати вигоду від навчання гри на музичному інструменті. Одне дослідження показало, що музиканти мають кращу оперативну пам'ять, ніж не музиканти. Враховуючи важливу роль, яку пам'ять відіграє в інтелекті, вашому IQ може підійти нарешті той музичний інструмент, який ви завжди хотіли вивчити.

6. Нові мови. Вивчення кількох мов корисно для людського мозку – і чим раніше, тим краще. Встановлено зв'язок між раннім вивченням мови та IQ. Результати показали, що вивчення мови через розмову та взаємодію від 18 до 24 місяців було найбільш корисним для когнітивних результатів у подальшому житті.

7. Часте читання сприяє когнітивному розвитку людини.

8. Подальша освіта. Освіта в будь-якій формі має вирішальне значення для розвитку людського інтелекту.

Отже, для розвитку інтелектуальних здібностей потрібен когнітивний тренінг, який представляє собою нефармакологічний підхід, що передбачає виконання ряду регулярних розумових дій, призначених для підтримки або навіть збільшення когнітивних (мисленевих) здібностей людини.

Деякі з розумових здібностей, на які часто спрямовані когнітивні тренування, включають: увагу, когнітивну гнучкість, вирішення проблеми, міркування, робоча пам'ять.

На додаток до цього специфічного тренування мозку, існують також більш загальні форми розумового тренування, які можуть допомогти зберегти або покращити розумову працездатність і когнітивне функціонування. Ця більш загальна розумова підготовка зосереджена на підтримці мозку «у формі», так само, як фізичні вправи покращують і підтримують фізичне здоров'я.

Загальні види розумового тренування можуть приймати різні форми, включаючи фізичні вправи, ігри у відеоігри, залишатися соціально заангажованими та брати участь у творчих пошуках. Ці заходи спрямовані на те, щоб допомогти людям стати кращими в таких речах, як навчання, вирішення проблем і міркування. Деякі з цих заходів для тренування мозку зосереджені на тому, щоб допомогти людям запам'ятати більше або покращити їх здатність зосереджуватись і приділяти увагу.

Такі здібності мають очевидне застосування в повсякденному житті. Уміння приділяти увагу може допомогти вам зосередитися на лекції або виконати завдання, не відволікаючись. Здатність запам'ятати більше може допомогти вам ефективно вивчати нове або згадати імена нових людей, яких ви зустрічаєте.

Ці здібності тісно пов'язані з такими речами, як інтелект, шкільні досягнення та загальний успіх у житті. Враховуючи важливість цих навичок, можливо, не дивно, що дослідники вже давно зацікавлені в тому, щоб знати, чи є такі здібності податливими.

Існує ряд причин, чому люди можуть захотіти спробувати когнітивні тренування. Серед них: уповільнення когнітивних порушень, пов'язаних зі старінням, допомагати літнім людям залишатися більш незалежними, відточувати розумові навички, необхідні в повсякденному житті.

Розумові здібності, які мають тенденцію до зниження з віком, включають швидкість обробки, час реакції, прийняття рішень, короточасну пам'ять і навички планування. Тренування мозку може бути корисним для відточування цих здібностей, а також може допомогти зменшити ризик деяких вікових проблем з пам'яттю.

Висновки. Підводячи підсумки, можна виділити наступне коло понять, що характеризують інтелект та мотиваційну спрямованість особистості старшокласників:

інтелект в психології розглядається як здатність до здійснення процесу пізнання і до ефективного вирішення проблем, зокрема при оволодінні новим колом життєвих завдань; під інтелектом маємо на увазі визначений рівень розвитку розумової діяльності особистості, що забезпечує можливість здобувати всі нові знання й ефективно використовувати їх у ході життєдіяльності;

мотиваційна сфера закладається у ранньому віці та розвивається протягом всього життя; мотиваційна сфера особистості є складним структурним утворенням, психологічний механізм, якої визначається характером використовуваної системи психологічних умов і засобів; розвиток самосвідомості дитини

знаходить своє вираження в зміні мотивації основних видів діяльності: навчання, спілкування і праці; спрямованість, мотивація на набуття знань, бажання та прагнення до навчання залежать від розумових здібностей учня, що дозволяють йому зрозуміти новий матеріал, уваги, та розвинення вольової сфери.

старшокласники з високим та рівнем інтелектуальних здібностей вище за середній демонструють здатність визначати, споглядати або розглядати все можливе поєднання різноманітних ознак, подій чи явищ у процесі розв'язування завдання; в ситуації невизначеності вони демонструють здатність успішно в ній орієнтуватися, можуть легко прийняти ситуації невизначеності, що дозволяє їм знайти оптимальне рішення в умовах невизначеності; загалом демонструють високий рівень інтуїтивного когнітивного стилю, схильні довіряти інтуїції і можуть використовувати її при вирішенні різноманітних завдань. вони демонструють високий рівень спроможності прогнозування;

більшість учнів мають більш розвинені гуманітарні здібності, що характеризується здатністю майстерно оперувати мовою, розуміти та використовувати точні та конкретні вирази словесних значень, грамотно висловлювати свої думки, схильністю до теоретичного, індуктивного мислення (отримані результати свідчать про перевагу в структурі здібностей вербального та конструктивного інтелекту, тобто здатність ефективно маніпулювати словесно-мовною інформацією, а також здатність ефективно використовувати в інтелектуальній роботі уяву, наочно-просторове й образне мислення).

Таким чином можна зробити висновки, що оцінки ефективності, які заохочують мислення вищого порядку, оцінювання, міркування та глибоке розуміння самі по собі є інструментами для навчання. На додаток до знань, оцінювання розвиває метакогнітивні та когнітивні навички учнів, такі як планування, організація та інші аспекти виконавчого функціонування; стійкість і наполегливість у протистоянні викликам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мар'яненко Л.В. Роль пізнавальної активності та інших особистісних чинників в розвитку пізнавальної діяльності учнів різного шкільного віку. *Психолого педагогічні умови розвитку особистісної активності в освітньому просторі*: моногр. К.: Інформаційно аналітичне агенство, 2008. С. 307–344.
2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>
3. Мар'яненко Л.В. Пізнавальна діяльність учнів різного шкільного віку у навчанні. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка. 2009. № 3. С. 242–252.
4. Anderman E., Patrick H. (2012). Achievement goal theory, conceptualization of ability/intelligence, and classroom climate. In S. Christenson, A. Reschly, & C. Wylie (Eds.), *Handbook of Research on Student Engagement* (pp. 173–191). New York, NY: Springer.